

BATI BASINI VE OSMANLI DEVLET YÖNETİMİNİN AFGAN EMİRİ ABDURRAHMAN HAN'A BAKIŞI (1880-1901)

Abdülkadir ERÇİN*

Öz

Afganistan stratejik olarak bulunduğu konum itibarı ile tarihsel süreçte birçok topluluğun yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bölgenin bu yapısı ve ticari olarak güçlü bir potansiyele sahip olması içeride zengin bir kabile yapısının oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Dünya siyaseti ve ticaretinin iki önemli aktörü olan İngiltere ile Rusya gibi devletler de Hindistan ve Orta Asya politikalarına paralel olarak Afganistan siyasetiyle yakından ilgilenmişlerdir. Bu ilgi 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren daha da artmıştır. İngiliz-Afgan savaşları ve Afganistan'daki taht mücadeleleri nedeni ile Afganistan, İngiliz ve Amerikan basını başta olmak üzere batı basınının fazlasıyla gündemine girmiştir. Osmanlı Devleti ise Hindistan ve çevresindeki Müslümanların haklarını gözettiğinden, Afganistan'daki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Böyle bir ortamda 1880 yılında tahta geçen ve modern bir Afganistan meydana getirmeyi amaçlayan Emir Abdurrahman Han ülke içinde ve dışında uyguladığı politikalarla adından sıkça bahsettiren bir hükümdar olacaktır. Bu çalışmada 1880-1901 yılları arasında Afganistan'da iktidarda bulunan Afgan Emir'i Abdurrahman Han'ın İngiliz ve Rus baskısı altında siyasi politikalarının batı basınına yansımaları üzerinde durulacak ve batı basını ile Osmanlı Devlet yönetimi kademesinde Abdurrahman Han'ın nasıl bir hükümdar algısı oluşturduğu anlatılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Emir Abdurrahman Han, İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti, Batı Basını

THE WESTERN PRESS AND THE OTTOMAN STATE MANAGEMENT'S VIEW OF ABDURRAHMAN KHAN, THE AFGHAN AMEER (1880-1901)

Abstract

Afghanistan has been one of the settlements of many communities in the historical process due to its strategic location. This structure and commercially strong potential of the region has also laid the ground for the formation of a rich tribal structure. Two important actors of world politics and trade, such as Britain and Russia were closely interested in the politics of Afghanistan in parallel with their policies of India and Central Asia. This interest increased further beginning from the second half of the 19th century. Because of the British-Afghan wars and the struggles for the throne in the country, Afghanistan has been on the agenda of the western press, especially the British and American press. Ottoman state also closely followed the developments in Afghanistan, as it protected the rights of Muslims in India and its surroundings. Ameer Abdurrahman Khan, who took the throne in 1880 and aimed to create a modern Afghanistan, will be a monarch who made his name mentioned with his policies in and out of the country. This study will focus on the reflections of the political policies of the Afghan Ameer Abdurrahman Khan, who was in power in Afghanistan between 1880-1901 under the pressure of British and Russian, to the western press, and elaborate on Abdurrahman Khan formed a perception of the monarch on the western press and in the Ottoman government.

Keywords: Afghanistan, Ameer Abdurrahman Khan, Britain, Russia, Ottoman State, Western Press

GİRİŞ

Afgan adı tarihte ilk defa X. yüzyılda Türk ve Hint topluluklarıyla birlikte Gazneliler'e ait kaynaklarda kullanılmış ve X. yüzyıldan sonra İran ve Afganistan arasındaki dağlık arazilerde yaşayan kabileler Afgan ismi ile anılmıştır. İlk müstakil Afgan şahlığı ise XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kandahar'da Ahmed Şah tarafından kurulmuştur. Bu şahlığın sınırlarının kuzeyde

* Arş. Gör., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Ceyhun'a, batıda Nişabur'a, doğuda Sind'e, güneydoğu'da Sütleş nehrine ve güneyde Hint okyanusuna uzandığı görülmektedir.¹ Bulduğu konum itibarı ile önemini kaybetmeyen Afganistan 19. yüzyılın ilk çeyreğinde Sadozay, Durrani ve Muhammed Zey kabileleri arasındaki iktidar mücadelelerine sahne olmuştur. Özellikle 1818-1834 yılları arasında meydana gelen mücadeleler Afgan Emirliği'ni oldukça zayıflatmıştır. Ancak Dost Muhammed Han ile birlikte Afganistan'da yeni dönemin temelleri atılmıştır. Dost Muhammed Han 1834 yılında Sadozay hanedanlığına son vermiş ve Afganistan'da Barakzay hanedanlığı dönemine geçilmiştir.²

Dost Muhammed Han bir yandan ülkesindeki İngiliz-Rus rekabetini dengelerken, diğer taraftan yerel güçler üzerinde hakimiyet sağlayarak ülkedeki merkezi otoriteyi sağlamlaştırmıştır. Dost Muhammed Han'ın ölümünden sonra iktidarı ele alan Şir Ali Han döneminde Afganistan'da geniş çaplı reformlar meydana getirilmiştir. Şir Ali Han'ın ülke içindeki modernleşme faaliyetleri ve Rusya ile olan yakınlaşması İngilizleri rahatsız ettiğinden İngilizler 1878 yılında Afganistan'a müdahale etmişlerdir. İngilizler tarafından yenilgiye uğratılan Şir Ali Han Afganistan'ı terk etmek durumunda kalmıştır.³ Şir Ali Han'dan sonra ülkede taht mücadeleleri yaşanmıştır. Şir Ali Han'ın Herat valisi olan oğlu Serdar Muhammed Eyüp Han İngilizlere karşı aşiretlerin güvenini kazansa da, Türkistan'da sürgünde bulunan Dost Muhammed Han'ın torunu Serdar Abdurrahman Han'da taht için harekete geçmiştir. İngilizlerin de desteğini alan Abdurrahman Han 1880 yılında Emir ilan edilmiş ve Kuzey Afganistan'ın hükümdarı olmuştur.

Abdurrahman Han Afganistan'ın tek hakimi olmak için Muhammed Eyüp Han'ın orduları ile 22 Eylül 1881 günü büyük bir savaşa tutuşmuştur. Savaşta Eyüp Han'ın orduları ağır bir mağlubiyete uğratılmıştır.⁴ Yapılan savaş sonucu mağlup olan ve ordusu perişan olan Eyüp Han maiyetindeki 1500 erkek ve 500 kadın ile birlikte İran'a iltica etmiştir. İran'da Meşhed'e giden Eyüp han kendisine ve maiyetine maaş bağlanmadığı takdirde oradan da Rusya'ya iltica edeceğini bildirmiştir.⁵ Emir Abdurrahman Han ise, bundan sonra bütün dikkatini, iktidarını güçlendirmeye vermiştir. İlk hedefi, Kuzey Afganistan ve Güney Afganistan olarak parçalanmış olan ülkesini yeniden birleştirmek ve güçlü bir yönetim kurmak olan Emir, bunu sağlamak için Afganistan topraklarındaki İngiliz kuvvetlerinin güvenli bir şekilde ülkeyi boşaltmasını sağlamıştır.⁶ Dirayetli bir hükümdar olan Emir Abdurrahman Han ülkesinde uyguladığı politikalar ve Rusya ile İngiltere gibi ülkelerle kurduğu ilişkilerle de hükümdarlığı sırasında batı basınında kendisine fazlası ile yer bulmuştur. Bölgedeki Müslümanlardan ve İngiliz-Rus rekabetinden dolayı Osmanlı Devleti'de Abdurrahman Han'ın faaliyetlerini yakından izlemiştir.

¹ Orhan Yazıcı, *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, Malatya 2011, s. 1-2.

² Abdul Metin Çelikkilek, *Afganistan'da Modernleşme Çabaları (1834-1919)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2016, s. 5-6.

³ Orhan Yazıcı, "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", *History Studies*, Vol. 2/1, 2010, s. 224-225.

⁴ Orhan Yazıcı, "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesisi Etme Çabaları", *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı:1, Elazığ 2010, s. 101-102.

⁵ BOA, HR.SYS. 5/4 . Eyüp Han sonraki süreçte İran'da kalmış, kendisine İran Şahı tarafından oturması için bir saray verilmişti. Ayrıca İngilizlerde kendisine aylık 4.500 dolar Para vermekteydi. Bkz. "Fighting in the Orient: Partisans of Ayoob Khan Raise Their Chief's Colors", *The New York Times*, 4 Temmuz 1886, s. 8.

⁶ Yazıcı, "Emir Abdurrahman Han...", s. 103.

1- Abdurrahman Han'ın Taht'a Çıkışının Batı Basınında Yankıları

Kuzey Afganistan'da Emir Abdurrahman Han'ın İngilizlerin desteğini alarak tahta geçmesi başta İngiliz basını olmak üzere batı basınına ilgisini çekmiş ve basında farklı tarihlerde geçmişe de atıflar yapılarak Emir'in geçmişi ve geleceği hakkında yorum ve değerlendirmeler yapılmaya başlanmıştır. *The Times* gazetesi Rusya'nın önemli yayın organlarından olan *Novoye Vremya* gazetesinde yayınlanan bir yazıya dayandırdığı haberinde Abdurrahman Han'ın ilk olarak tahta geçmek için Ruslarla iletişim kurduğunu bu doğrultuda 1869 yılında Abdurrahman Han'ın Rusya'nın Türkistan valisi Kaufmann'a beş altı adet mektup gönderdiğini bu mektupların içeriklerinin Rusya'ya gitmek için izin istekleri ve Kaufmann ile konuşmaktan ibaret olduğunu yazmıştır. General Kaufmann ilk başta Abdurrahman Han ile görüşme isteğini ertelese de Abdurrahman Han'ın ısrarları sonrası görüşme yapmayı kabul etmiştir. Abdurrahman Han görüşmede asıl olarak Generalin Şir Ali Han hakkındaki düşüncelerini öğrenmek istediği gibi, tahta geçmek içinde Rus Çarının maddi yardımıyla onu desteklemesini ummuştur. Kaufmann bu görüşmede Şir Ali Han hakkında kesin ifadeler kullanmayarak Abdurrahman Han'a net bir cevap vermemiş ve onun Rus Çarı ile görüşmek için Petersburg'a gitme isteğini reddetmiştir. Bununla beraber Abdurrahman Han Rus generale şükranlarını sunarak, Rusların dostluğunu korumaya özen göstereceğini ifade etmiştir.⁷

The New York Times gazetesi de bir haberinde Abdurrahman Han üzerindeki Rus etkisine dikkat çekerek 1868'de Şir Ali Han'ın oğlu Yakup Han tarafından bozguna uğratılan Abdurrahman Han'ın ülkeden kaçarak Rus topraklarına sığındığını, Rus general Kaufmann'ın onun Semerkant'ta kalmasına izin vererek Abdurrahman Han'a 1879 yılına kadar yılda 25.000 ruble maaş verdiğini belirtiyordu. Haberin devamında 1880 yılında İngilizlerin yardımıyla tahta geçen Abdurrahman Han'ın bu tarihten itibaren ise İngiliz Hint hükümetinden yılda 160.000 Pound maddi yardımla beraber, askeri anlamda da top, tüfek ve mühimmat desteğini hediye olarak aldığı vurgulanıyordu.⁸ Rusya'nın Afganistan ve Emir üzerindeki etkisini vurgulayan başka bir gazetenin haberinde Emir Abdurrahman'ın Rusya'ya şükran ve şefkat bağı ile bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir. Haberde Dost Muhammed'in arkasında bıraktığı taht adaylarının Ruslar tarafından özellikle Türkistan'da akıllı bir politika ile korumaya alındığı ve bunun ilerleyen süreçte Ruslar tarafından kullanıldığı belirtilerek, Rusya'nın uyguladığı politika sayesinde Afgan sınırında varlığını tehlikeli bir şekilde hissettirdiği ifade edilmiştir. Gazete haberinde Abdurrahman Han'ın İngilizlerin desteği ile seçildiğini ve Rusya'nın bu durumdan hoşnut olmadığını da vurgulayarak, içinde bulunduğu şartların benzerliği dolayısıyla Abdurrahman Han'ın durumunu Bulgar prensi Aleksandr'a benzetmiştir.⁹

Abdurrahman Han'ın ilk kez tahta geçme sürecinde ve tahttaki ilk dönemlerinde yayınlanan gazetelerdeki yazılarda ise Abdurrahman Han'a dair çekince ve beklentiler dile getiriliyordu. Bu doğrultuda İngiliz basınında talihsiz bir şekilde İngiltere'deki hükümet ile Hindistan'daki hükümet değişiminin aynı zamana denk geldiği belirtilerek Afganistan sorununun İngilizler açısından en tatmin edici şekilde çözülmesi için Abdurrahman Han ile iletişim kurulduğu

⁷ "The Ameer Abdurrahman's Visit To The Russian", *The Times*, 26 Mayıs 1885, s. 3.

⁸ "Ameer Of Afghanistan İll: Reported That He Is Not Expected To Live Very Long", *The New York Times*, 9 Ocak 1899, s. 7.

⁹ "Britain's Last Ally", *The Capricornian*, 11 Aralık 1886, s. 15.

vurgulanıyordu. Bununla birlikte Abdurrahman Han hakkında henüz çok az şey bilindiği, onun yönetiminin Afganlar tarafından kabul görüp görmeyeceğinin muamma olduğu ifade edilerek Emir'in kendisini Rus etkisinden kurtarıp kurtaramayacağını da zamanın göstereceği belirtiliyordu.¹⁰ *The Times* gazetesi bir başka haberinde yine olaya İngilizler açısından bakarak değerlendirmede bulunuyor ve İngiltere'nin Afganistan'daki durumunun korunması için Emir'in doğru tercih olduğunu belirtiyordu. İngiltere açısından Emir İngiliz koruması ve himayesi altında olduğu sürece İngilizlerin hoşuna gitmeyecek bir davranışta bulunamazdı. Bu nedenle Emir'e tam destek verilmeli ve yine Kuzey Afganistan'da prestij kaybı yaşamadan Emir'e söz verildiği gibi ülke tahliye edilmeliydi.¹¹ *The New York Times* gazetesi ise İngiliz etkisini göstermesi bakımından 1880 yılında Kuzey Afganistan'da tahta geçen ve henüz Afganistan'ın tam hakimi olamayan Emir Abdurrahman Han'ın Eyüp Han ile mücadelesi devam ederken İngilizlerden yaklaşık 399.000 Pound yardım aldığını okuyucularına duyurmaktaydı.¹²

Emir Abdurrahman Han'ın tahta geçmesi ile birlikte onun geleceği hakkında gazetelerde kamuoyuna fikir vermesi için eski konuşma ve söylemlerine de yer veriliyordu. Bu doğrultuda *The Times* gazetesi Abdurrahman Han'ın henüz Şir Ali Han tahtta iken Semerkant'ta Mr. Schuyler ile yaptığı röportajı okuyucuları ile paylaşıyordu. Yapılan ikili görüşmede Abdurrahman Han Afgan halkının Şir Ali'ye yapılan yardımlara rağmen İngilizleri tasvip etmediğini ve hatta İngiltere Afganistan'a tüm Hindistan gelirlerini verse bile Afganların İngilizlere karşı bakış açısının değişmeyeceğini belirtiyordu. Emir görüşmede Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı bir savaş çıkması durumunda da, Eğer İngilizler Hindistan'a zarar verirlerse, Afgan halkının herhangi bir yardım ve çıkar beklemeden savaşta İngilizlere karşı mücadele etmelerinin olası olduğunu vurguluyordu.¹³ İngiliz yayın organı *The Spectator* ise duruma İngiltere'nin Hindistan politikası üzerinden bakıyor ve İngiltere'nin Afganistan için binlerce pound ödediğini ve Şir Ali Han'ın yerine Abdurrahman Han'ın Emir seçildiğini belirtiyordu. Yapılan masraflardan yakını olarak bölgedeki Rus tehlikesine dikkat çekilen haberde Afganların dostluğuna şüphe ile bakılarak İngiltere'nin artık Hindistan ve çevresinde eskisi gibi güçlü olmadığı, orduya yapılan masrafların fazla olduğu ve gerektiği takdirde bölgeden alınan vergilerin arttırılması gerektiği ifade ediliyordu.¹⁴ Tüm bu haberlerden Abdurrahman Han'ın ilk tahta çıkışı sırasında kendisine yönelik batı basınında bir güvensizlik ortamı olduğu görülüyordu.

2- Osmanlı Devleti ve Batı Basını'nın Emir Abdurrahman Han'ın Siyasi Faaliyetlerine Bakışı

Emir Abdurrahman Han 1881 yılında Afganistan'ın tamamında iktidarı ele aldıktan sonra ülke içinde uyguladığı politikalarla gücünü arttırmaya çalışmaktaydı. Emir'in bu girişimleri sırasında Rusya da boş durmamıştır. Ruslar 1881'de Hive'ye, 1884'te Merv'e ve nihayet 1885 yılında da Penceh bölgesine kadar ilerlemeyi başarmışlardı. Böylelikle Afganistan toprakları Rusya ile İngiltere arasında bir bölgeye indirgenmiş olmaktaydı.¹⁵ Bu gelişmeler elbette Batı

¹⁰"The Settlement of Afghanistan", *The Times*, 5 Temmuz 1880, s. 4.

¹¹"Afghanistan", *The Times*, 7 Ağustos 1880, s. 6.

¹²"The New Ameer Unpopular: Reports Of Plots Against His Life Quetta Not To Be Abandoned", *The New York Times*, 28 Haziran 1881, s.1.

¹³"Abdurrahman Khan", *The Times*, 30 Ağustos 1880, s. 10.

¹⁴"Topics of The Day: Abdurrahman Han", *The Spectator*, Vol.53, 24 Temmuz 1880, s. 932.

¹⁵Sibel Kavaklı Kundakçı-Oğuz Hamşioğlu; "Demir Emir Abdurrahman Dönemi ve Modern Afgan Devleti'nin Doğuşu (1880-1901), *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, Cilt 2, Sayı 3, 2018, s. 121.

basını ve Osmanlı yönetiminin de gözünden kaçmıyordu. Rusların ilerlemesi karşısında *The Times* gazetesi Rus basınında çıkan haberlere atıflarda bulunarak Rusya'nın amacının Asya fetihlerini sonuna kadar devam ettirerek Orta Asya'da kendi adına kesin ve kalıcı bir sınır yaratmak olduğunu belirtiyordu. Bununla birlikte halkı tarafından fazla sevilmeyen Emir Abdurrahman'ın da her on yılda bir kanlı devrime sahne olan Afganistan için yeni planları olduğu vurgulanmaktaydı.¹⁶ Rusya'nın bölgedeki faaliyetleri Osmanlı Devleti'nin de dikkatini çekiyordu. Hariciye Nezareti'nin Petersburg şubesinden alınan bir yazıda Rusya'nın Afganistan hududuna doğru iki fırka daha asker çıkarma hazırlığında olduğu ve 22 alay süvari tertip ettiği bildirilmekteydi. Bununla birlikte Rusya'nın Kafkasya taraflarında bulunan askerlerinin yerlerinin kaydırıldığı ve Türkistan ile Taşkent taraflarında bulunan kuvvetlerini de Afganistan hududuna doğru yönlendirdiği ifade ediliyordu. Osmanlı Devleti'ne göre Rusya her ne kadar Hindistan ve Çin ticaretine önem verse de Rusya'nın asıl amacı İngiltere'nin Avrupa'daki gücünü kırmak için Asya'da İngiltere ile hesaplaşmaktı. Diğer taraftan İngiltere'nin amacı ise görünürde Afganistan'da Emir Abdurrahman'ı koruma bahanesi ile Hindistan hududunu korumaktı. İngiltere bu amaçla Hindistan'daki yerli birliklerden de yararlanarak Rusya'ya karşı askerlerini hududa yönlendiriyordu.¹⁷ Yaşanan gelişmeler batı basınında İngiltere ile Rusya arasında Afganistan yüzünden bir savaşın çıkabileceğini şeklinde yorumlanmaktaydı. Zira Paris gazetelerinde İngiliz Gladstone hükümeti ile Rusya'nın Afganistan meselesini heyetler halinde görüştüğü ancak heyetlerin anlaşamadığı ifade edilerek iki taraf arasında bir savaş çıkma ihtimalinden korkulduğu belirtiliyordu.¹⁸

Afganistan meselesi ve ortaya çıkan savaş durumu Osmanlı Devleti'ni de kendi izleyeceği politika konusunda düşündürmeye başlamıştır. Osmanlı devlet adamlarına göre böyle bir durumda Rusya'nın Osmanlı Devleti ile anlaşma yapma ihtimali oldukça yüksekti. Osmanlı yönetiminde iki devlet ile ittifaklık meselesi uzun uzun tartışılıyordu. Genel hava tarafsız kalınmasından yana olmakla birlikte Rusya'nın Müslümanlar ve Kafkasya açısından Osmanlı Devleti'ni daha çok rahatsız edeceği düşünülüyor ve diğer Avrupa devletlerinin İngiltere ile ittifaklık yapması halinde Osmanlı Devleti'nin de bu devletlerle Rusya'ya karşı ittifaklık kurabileceği sonucuna varılıyordu.¹⁹ Rusya'nın Afganistan'a doğru ilerlemesi görüldüğü gibi batı basını ve Osmanlı yönetimini bir hayli meşgul etmiş ancak bir savaş ortaya çıkmamıştır.

Batı basını ve Osmanlı Devleti Afganistan'da meydana gelen olayları İngiltere ve Rusya olaylara dahil olduğu zaman daha dikkatli bir şekilde takip etmekteydiler. Ancak Emir Abdurrahman'ın ülke içindeki faaliyetleri İngiltere ve Rusya siyasetini de yakından ilgilendirdiğinden bu gelişmeler de basında zaman zaman kendisine yer bulmaktaydı. Emir Abdurrahman Han iktidara geldiğinde ülke içinde kabilelerin yönetimden kopuk yapıları devam etmekteydi. Din adamları, Gılcay²⁰ beyleri ve Hazara²¹ reisleri kendilerini Afgan Emir'inden

¹⁶ "Russia and Afghanistan", *The Times*, 28 Şubat 1885, s. 7.

¹⁷ BOA, Y..PRK.HR.. 8/ 16

¹⁸ BOA,, Y..PRK.HR.. 8/ 29

¹⁹ BOA, Y..EE..KP.. 1/ 96

²⁰ Afgan tarihinin önemli kabilelerinden biri olan Gılcayların V. yüzyıldan itibaren Kandahar-Gazne-Kabil çevresinde yayılan ve Eftalitlerin bir boyu olan Kalaçların bakiyeleri oldukları düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Yazıcı, "Gılcayların Menşei", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:IV, Sayı: 1, Elazığ 2006, s. 31.

²¹ Afganistan'da Hazaracat adı verilen bölgede yaşayan ve Afgan tarihinin önemli etnik gruplarından biri olan Hazaraların Afganistan'ın yerli ahalisinden olduklarını belirtenler olduğu gibi, onların Türk-Moğol unsurların

bağımsız gördükleri gibi, ülke içinde Emir'den daha güçlü konumda bulunuyorlardı.²² Bununla beraber iktidara gelene kadar Gilcayların desteğini alan Abdurrahman Han iktidara geldikten sonra Gilcalara verdiği sözleri tutmadığı gibi, onlardan ağır vergiler alma yoluna gitmişti. Kendisine karşı gelenlerin bir kısmını hapse gönderip cezalandırmıştı. Bu gelişmeler sonucunda Gilcay liderleri 1886 yılında Eyüb Han'ı desteklemek amacıyla bir isyan başlatmışlardı.²³

1886 yılındaki Gilcay isyanı batı basınının dikkatini bölgeye çevirmesine neden olmaktadır. Gilcayların ülke içerisinde çıkardıkları isyan kamuoyunda geniş bir yankı buldu. Abdurrahman Han'ın Asya tipi bir tiran olduğuna yönelik varsayımlar yapılabileceğini belirten *The Spectator*, Afgan Emir'inin zor bir durumda olduğunu, yeğeni Eyüb Han'ın taht için fanatik Gilcayların desteğini alarak ülkenin İngilizlere satıldığına yönelik propagandalar yaptığını belirtiyordu.²⁴ *The Times* gazetesi ise ayaklanma devam ederken Petersburg'tan aldığı bilgiye dayandığı haberinde çarpıcı bir iddia ortaya atmaktaydı. Abdurrahman Han'ın ülke içindeki pozisyonunun ciddi şekilde tehdit edildiğini ve kısa süre içinde Abdurrahman'ın ülkeyi savunamaz hale gelebileceğini ifade eden gazete Rusya ve İngiltere'nin merkezi Asya konusunda bir anlaşmaya varabileceğini ve Abdurrahman Han'ın saldırıları karşısında İngiltere ve Rusya'nın Afganistan'ın işgali fikrinde birleşebileceğini belirtiyordu.²⁵ Osmanlı Devleti ise Gilcay ayaklanmasını Emir Abdurrahman'ın halkına yaptığı zulmü olarak görüyor ve Afgan halkının kendi arasında kutuplaşmaya giderek birbirlerine karşı mücadeleye giriştiklerini ifade ediyordu. Osmanlı Devleti'ne göre karışıklıklarda Rus silahlarının kullanılması nedeniyle isyanda Rusların etkisinin olabileceği de vurgulanıyordu.²⁶

İsyan Emir Abdurrahman Han tarafından sert bir şekilde bastırılrsa da basında konuya ilişkin değerlendirmeler devam etmekteydi. Bu doğrultuda bölge üzerindeki görüşleri ile uzman kabul edilen Profesör Arminius Vambery'in konu hakkındaki fikirleri basında kendisine yer bulmaktaydı. Vambery Abdurrahman Han'ı destekler nitelikte Eyüb Han'ın etkisinin ortadan kaldırılmasının Afganistan'da barış ve düzeni garanti edeceğini düşünüyor ve bu noktada İngiliz yönetici Lord Dufferin'in başarılı stratejilerini övüyordu. Lord Dufferin'in Abdurrahman Han ile iyi ilişkilerini sürdürürken, aynı zamanda düşman ve rakiplerinin Afganistan'da ne tür bir etki yaratabileceğini de hesaba kattığını düşünen Vambery, bölgedeki Rus tehlikesine de dikkat çekerek, Avrupa'da izole edilen Rusya'nın Asya'da ise kendi konumunu güçlendirmekten vazgeçmeyeceğini belirtiyordu.²⁷

Ancak Vambery'nin Afganistan'da barışın sağlanacağı yönündeki görüşleri kısa bir süre sonra geçerliliğini yitiriyordu. Zira bu kez Türkistan'ın valisi İshak Han, Abdurrahman Han'a karşı isyan etmekteydi. İshak Han daha önce yıllarca Rus koruması altında yaşamıştı. Bununla birlikte askeri anlamda disiplinliydi ve örgütlenme yeteneği de kazanmıştı. Kendini daha güçlü ve daha bağımsız hale getirme arzusu da birkaç yıldan beri biliniyordu. Ayrıca Abdurrahman

---

karışımından meydana gelen bir topluluk olduğunu düşünenlerde bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Orhan Yazıcı, "Hazaraların Menşei ile ilgili Yeni Bir Görüş" *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Cilt 16, 2011, s. 475.

²² Çelikkalek, a.g.t., s. 31-32.

²³ Yazıcı, a.g.e., s. 126-128.

²⁴ "Untitled İtem (Telegrams Continue to Arrive From İndia Stating that Abdurrahman Khan...)", *The Spectator*, Vol.60, 9 Nisan 1887, s. 483.

²⁵ "Afghanistan", *The Times*, 13 Ağustos 1887, s. 5.

²⁶ BOA, Y.A...HUS. 202/ 5

²⁷ "Ayoob Khan's Surrender", *Geelong Advertiser*, 30 Aralık 1897, s. 4.

Han'ın son dönemdeki politikaları onu rahatsız etmekteydi.²⁸ İshak Han aynı zamanda Emir Abdurrahman tarafından taht için rakip olarak görülüyordu. Gılcay ayaklanmasından sonra Emir Abdurrahman Han İshak Han'ı Türkistan'dan çıkarmak için harekete geçmekteydi. Fakat Emir'in katı politikalarına karşı Türkistan halkının desteğini alan İshak Han 10 Ağustos 1888'de kendi bölgesinde Emir ilan edildi.²⁹ İshak Han daha sonra Kabil için harekete geçti. İlk başta 7-8 bin askeri ile harekete geçen İshak Han birkaç bölgede yapılan mücadeleler neticesinde ordusundaki bozulmayı engelleyemedi ve bir süre bulunduğu bölgeden ileri gidemedi.³⁰ Bununla birlikte Afganistan'daki ihtilal hareketi giderek şiddetlendi.³¹ Fakat son aşamada Emir Abdurrahman Han Afganistan Türkistanı'nın isyankar valisi olan ve savaş alanından kaçan İshak Han'a ciddi bir yenilgi yaşatarak³² isyanı bastırdı. İsyân neticesinde ülkesinde gücünü arttıran Abdurrahman Han bir süreliğine içeride sükûnet ortamını sağlamayı başarmıştır.

Abdurrahman Han'ı bundan sonra ülke içinde rahatsız eden en önemli gelişmelerden birisi de Hazaraların isyanı olmuştur. Daha önce Hazaraların desteğini alan Emir Abdurrahman Han Afganistan'da stratejik bir noktada bulunan Hazaraların yarı bağımsız yapısına kayıtsız kalmamıştır. Hükümete bağlılık yerine kendi irsi beylerinin hakimiyetinde yaşamak isteyen Hazaralar karşısında Emir Abdurrahman Han harekete geçmiştir. Kısa bir süre sonra 1891 yılında ciddi bir Hazara ayaklanması meydana gelmiştir.³³ Bu noktada mezhepsel farklılıklar da ayaklanma sürecinde etkin bir şekilde kullanılmıştır. Şii mezhebinden olan Hazaralar bu yönleriyle bölgedeki diğer etnik gruplardan ayrılmaktaydılar.³⁴ Durumdan yararlanmak isteyen Emir Abdurrahman Han Sunni ulemanın Hazaraları dinin dışında bırakan fetvaları ile toplumdan destek alma yoluna gitmiştir.³⁵

Abdurrahman Han'ın isyanı toplumsal bir meseleye dönüştüren siyaseti sonucu Hazaraların isyanına Özbek, Tacik ve Kızılbaşlarda destek vermeye başlamıştır. İsyânın giderek büyümesi batı basınında büyük bir etki yaratmıştır. Bu noktada Macar Profesör Vambéry'nin Emir Abdurrahman hakkındaki ağır sözleri gazetelerde yer bulmaya başladı. Gılcay isyanında Abdurrahman Han'ı destekler nitelikte açıklamalar yapan Vambéry bu kez Emir'i zulüm yapmakla suçluyordu. Vambéry'e göre Emir'in zulmü isyanın yolunu açan ana etkendi. Ayrıca Hint ve İngiliz gazetelerinin Afganistan'ın başka bir yönetim tarzına izin vermediğine inanarak Emir Abdurrahman'ın despotik yönetimine ses çıkarmaması da büyük bir hata idi. Olaya Özbekler açısından bakan Vambéry Afganları yönetebilmek için güç kullanmanın haklı görülebileceğini ancak Emir'in aynı yöntemi Özbekler üzerinde de kullanmasının son derece yanlış olduğunu savunuyordu. Vambéry Emir Abdurrahman'ın uyguladığı sert politikalar nedeniyle Dost Muhammed'i aratmadığını ifade ettiği gibi, isyanın Afgan olmayan unsurlar

²⁸"İshak Khan's Revolt", *The New York Times*, 14 Eylül 1888, s. 4.

²⁹ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 132-133.

³⁰ BOA, Y..A...HUS. 218/ 72

³¹ BOA, Y..PRK.PT.. 4/ 4

³²"Affairs in Afghanistan: Defeat Of İshak Khan", *Argus*, 8 Ekim 1888, s. 9.

³³ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 146-148.

³⁴ Fahri Temizyürek- Erol Barın- Mete Yusuf Ustabulut, "Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi", *Türkbilgi*, 32, 2016, s. 160.

³⁵ Oğuz Hamşioğlu, *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 81.

arasında daha fazla taraftar bulmaya başladığına dikkat çekmekteydi.³⁶ Osmanlı Devleti ise Emir Abdurrahman Han'ın iç siyasette karşılaştığı bu isyanı dış basından özellikle de İngiliz *Daily Telegraph* gazetesinden takip etmiştir. Tercüme edilen gazetenin 4 Ağustos 1892 tarihli sayısında Hazaraların ülke içindeki isyanının Afganları zor durumda bırakacağı belirtiliyordu. Hazaraların içinde Afgan yönetimine bağlı olanlar olduğu gibi, yönetimle husumeti olanlar da bulunmaktaydı. Ayrıca gazetenin iddiasına göre bu gibi isyanlar karşısında İngiliz yönetimi de yeterli reaksiyonu gösterememekteydi. Böyle olayları öngöremeyen İngiltere Afganların Bedeşan, Kafiristan ve Asya'daki tutumlarını da gerektiği kadar anlayamamıştı. Aynı gazetenin 17 Ağustos 1892 tarihli sayısında da Emir Abdurrahman Han'ın Hazaraları aç bırakıp onları pes etmeye zorlayacağı ifade ediliyordu.³⁷ Gerçekten de beklenen olmuş ve Emir Abdurrahman Han bu isyanı 1893 yılında sert bir şekilde bastırmıştır. Hazaraların önemli bir kısmı yakalanarak, köle olarak satılmak üzere hapsedilmiştir.³⁸

Hazaraların isyanının bastırılmasından sonra Emir Abdurrahman Han sınır meselelerine eğildi. Bu birazda İngilizlerin bölgedeki düzeni kendi lehinde tesis etme çabalarından biriydi. 1893 yılında İngiltere'nin bölgedeki valisi Sir Mortimor Durand Afgan Emir'i ile görüşmüş ve iki taraf arasında yapılan anlaşma ile "Durand Hattı" çizilmiştir.³⁹ Ancak çizilen sınırlar bazı Afgan kabilelerini memnun etmemiş ve bu süreçte Afgan kabileleri ile İngilizler arasında çeşitli çatışmalar meydana gelmiştir. Zira 50 seneden beri İngilizlerin hakimiyetinde yer alan Peşaver'de çeşitli aşiret ve Müslüman kabileleri İngilizleri oradan çıkarmak için 1894 yılının sonlarından itibaren mücadeleye girişmiştir. Bu kabileler tarafından çok sayıda İngiliz yakalanarak idam edilmiştir. İngiltere durum karşısında Emir Abdurrahman Han'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Emir İngilizlere kabilelerden bir kısmının kendi kontrolünde bir kısmının ise kontrolü dışında olduğunu ifade ederek olaya en ufak müdahalesinde kabilelerin kendisini İslam düşmanı ve kafir olarak nitelendireceğini söylemekteydi. Abdurrahman Han duruma örnek olarak 12 sene önce Hindistan'da Parlamento kararıyla Müslümanların aleyhine alınan bir kararı hatırlattı ve o dönem çıkan isyanlarda dahi söz konusu Müslümanlar olmasına rağmen tarafsız kaldığını İngilizlere ilettili. Afgan Emir'i bu söylemleriyle İngilizleri hükümsüz bırakmakla birlikte İngilizlere karşı kabilelere yardım etmekten de geri durmamıştır. Olayların çözümünü İngilizlere bırakan Emir Abdurrahman Han karşısında İngiltere, kendisine karşı isyanın büyümemesi için bölgede Ruslarla bile iyi geçinme çabası içine girmiştir.⁴⁰ İsyân nihayetinde bastırılrsa da İngilizler için bu kez Hindistan tehlikesi ortaya çıkmıştır.

Hindistan toprakları 1897 yılında karışmış ve Müslümanlar arasında İngilizlere karşı olumsuz bir tutum meydana gelmiştir. Bu isyanda ilginç olan nokta ise isyanı Osmanlı Devleti ile Emir Abdurrahman'ın birlikte ortaya çıkardığı iddiası olmuştur. *The New York Times* gazetesinde "Sultanın İntikamı" başlığıyla yayınlanan bir haberde Afganistan'daki Türk görevliler vasıtasıyla Hindistan'daki Müslümanların fanatizmini arttıracak kutsal savaş ve İngilizlere karşı cihad ile ilgili kitapçıkların kopyalarının Emir Abdurrahman Han'ın yardımıyla Hindistan'da dağıtıldığı

³⁶"An Expert on the Uzbeks: Vambery Explains Rising Against the Afghans", *The New York Times*, 26 Eylül 1892, s. 3.

³⁷ BOA, Y..PRK.TKM. 26/7

³⁸ Yazıcı, *a.g.e.*,s. 150.

³⁹ Süleyman Özmen, "Bir Afgan Aydını Olan Mahmud Tarzi Han'ın Türk-Afgan İlişkilerine Etkileri", *Route Educational and Social Science Journal*, Cilt 4 (7) Aralık 2017, s. 33-34.

⁴⁰ BOA, Y..PRK.AZN. 11/ 15

belirtiliyordu. Bunun akabinde Hindistan'ın Kuzeybatısı'ndaki üç ayrı noktada eş zamanlı saldırıların patlak vermesi ve Türk gazetelerinin Hindistan Müslümanlarının lehinde onları kışkırtıcı yayınlar yapmaları gazeteye göre isyanın İstanbul'dan başlatıldığını gösteriyordu. Haberde Osmanlı Sultanının böyle bir isyan başlatarak İngilizlerden intikam aldığı vurgulanmaktaydı.⁴¹

İngilizler açısından ağır kayıplara neden olan bu ayaklanmada İngiliz hükümeti de Osmanlıların parmağı olabileceğini düşünmekteydi. Hatta İngilizlerin İstanbul elçiliği II. Abdülhamid'in Afgan Emir'ine haberler gönderdiği şeklinde duyumlar aldığını bildiriyordu.⁴² Osmanlı Devleti bu tip haberlerin artması üzerine sessiz kalmadı ve İngiliz basınında fazlasıyla dillendirilen “*Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanlarını İngiltere'ye karşı isyan ettirmek için Afgan Emir'i Abdurrahman Han ile ittifaklık yaptı*” haberlerini yalanlayarak, Hindistan'da Müslüman halkın bir isyana kalkıştığını ancak Müslümanların çıkardıkları bu isyanda kendilerinin bir ilgisi olmadığını açıkladı. Osmanlı Devleti bu isyanı kışkırtan tarafın da padişah değil, İngiliz Başbakan Lord Salisbury olduğu açık bir şekilde belirtmekteydi.⁴³ Hindistan'daki bu isyan Osmanlı Devleti ile İngilizlerin arasının daha fazla açılmasına sebep olmuştur.

Emir Abdurrahman Han'ın son dönemlerinde Rusların da bölge üzerindeki faaliyetleri dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Ruslar sürekli olarak İngilizlerin Avrupa'daki planlarına vakit bulmalarını engellemek için Afganistan ve çevresinde karışıklık çıkarıyor ve Orta Asya'da İngilizleri meşgul ediyorlardı.⁴⁴ Bununla birlikte Rus basınında bölgedeki Afgan hakimiyetini ortadan kaldırmak için İngilizlerle işbirliği fikirleri gündeme getirilmeye başlanmaktaydı. Bu doğrultuda *The Times* gazetesi Rus *Novoye Vremya* gazetesinde yayınlanan bir haberi okuyucuları ile paylaşıyordu. Haberde Rusların bakış açısıyla olaylar değerlendiriliyor ve Afgan Emir'inin güçlü ve iyi silahlanmış askeri kuvvetleri karşısında İngilizlerin Afganlar ile bir savaş içerisine girmekten çekindikleri belirtilerek Abdurrahman Han'ın kendini bağımsız bir egemen gibi gördüğü ifade ediliyordu. Yapılması gereken şey ise basitti. Rusya komşularıyla dostane ilişkiler içinde olmalı ve Kabil'de İngiliz meslektaşıyla uyum içinde çalışacak bir Rus temsilciliği kurulmalıydı. Ortak bir çalışma ile Afgan egemenliği ortadan kaldırılacak ve temel amaç Orta Asya ticaretinin geliştirilmesi olacaktır. Bu sayede iki devlet içinde Hindistan'ın işgali korkusu son bulacaktı.⁴⁵ Ancak İngiliz basınında Ruslara karşı ciddi bir güvensizlik olduğundan İngiltere'den habersiz olarak Rusya ile Afganistan'ın bir ittifaklık anlaşması yaptığına yönelik haberlerde giderek artış göstermekteydi. Bu şayiaların artması üzerine Osmanlı Devleti'de durumu araştırmaya karar veriyordu. Yapılan araştırma sonucu bu asılsız haberlerin Rus gazetesi *Novoye Vremya*'nın bir sayısında yer alan fıkradan kaynaklandığı tespit ediliyordu. Bu fıkrada Emir Abdurrahman Han kendi halkına hitaben bir emirname yazdırarak Rusya ile dostane ilişkiler içinde olduğunu, onlarla demiryolu konusunda işbirliği yaptığını halkına açıklıyordu. Yine Emir

⁴¹ “Revenge Of The Sultan: Rising In India Attributed To The Intrigue Of The Turk”, *The New York Times*, 15 Ağustos 1897, s. 5.

⁴² Azmi Özcan, “II. Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, İstanbul 2002. s. 100.

⁴³ BOA, Y..PRK.TKM. 39/75

⁴⁴ BOA, Y..PRK.BŞK. 18/ 8

⁴⁵“Russia and Afghanistan”, *The Times*, 2 Şubat 1899, s. 3.

İngiltere'ye meydan okurcasına hiçbir şekilde İngiltere'ye tabi olmadığını ve İngiltere'nin kendi işlerine karışamayacağını halkına duyuruyordu.⁴⁶

Afgan sınırında Rus varlığının hissettirilmesi ise bölgede Rusya'nın temel politikalarından biri olarak devam etmekteydi. Rus hükümeti bu doğrultuda Afganistan hududuna 1900 yılının başından itibaren sadece bir aylık sürede yaklaşık 50.000 civarında asker yığmıştı.⁴⁷ Gerçekten de İngiliz basını Rusya ile ilgili çekincelerinde haksız sayılmazdı. Zira Rusya bir yandan sınır üzerinde harekete geçerken diğer yandan da Emir Şir Ali Han ve Abdurrahman Han dönemlerinde iyi niyet altında Afganistan içlerine doğru sessizce ilerlemenin yolunu bulmuştu. Buna uygun olarak St.Petersburg'dan Herat'a kadar uzanan bir askeri yol yapılmış ve her 50 km'de bir, güvenlik için Rus kuvvetleri yerleştirilmişti. Rusya Kuzeydoğu İran'da da bir demiryolu projesini hayata geçirmiş ve o yolu'da Herat'a bağlamanın planlarını yapıyordu. İngiliz yönetici Lord Roberts bu şartlar altında Rusya'nın Hindikuş'u geçip Afganistan'a sahip olması durumunda Rusların Hindistan'a yönelik bir saldırısının an meselesi olacağını düşünmekteydi.⁴⁸

3-Osmanlı Devleti'nde ve Batı Basınında Emir Abdurrahman Han Algısı

Emir Abdurrahman Han 1880 yılında Kuzey Afganistan'da Kabil'de tahta oturduğu andan itibaren faaliyet ve hareketleri ile başta İngiliz basını olmak üzere batı basınında tartışılan bir karakter olmuştur. Osmanlı Devleti'de özellikle kendi siyasi stratejisi nedeni ile Hindistan ve çevresindeki Müslümanlarla etkileşim halinde olduğundan Abdurrahman Han'ın faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti Afganistan ile daha çok Şir Ali Han döneminde yakın ilişkiler kurmuştur. Zira bu dönemde İslam düşmanı olarak görülen Rusya'ya karşı İngiltere'nin desteğiyle ittifaklık görüşmeleri yapılması için ulemadan Ahmet Hulusi Efendi başkanlığında bir heyetin Afganistan'a gönderilmesine karar verilmiş ve nihayetinde 1877 yılında heyet Bombay üzerinden önce Peşaver'e sonra da Kabil'e ulaşmıştır. Şir Ali Han yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti'ne sadakatini bildirmiş ancak bölgedeki güç dengesini de hesaba katarak ittifaklık teklifine olumsuz yanıt vermişti.⁴⁹ Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile Şir Ali Han arasındaki ilişkiler karşılıklı iyi niyet ile devam etmiştir. Hatta Osmanlı padişahı II. Abdülhamid, Şir Ali Han'ın hükümdarlığının son dönemlerinde iki taraf arasındaki olumlu havanın ve ittifaklığın devam etmesi için Şir Ali Han'a bir name-i hümayun göndermişti.⁵⁰ Bu sayede Afganistan ile Osmanlı Devleti arasındaki güçlü iletişimin devam etmesi sağlanmıştı.

Şir Ali Han döneminde oluşan bu olumlu havaya rağmen Osmanlı Devleti ile Afgan Emir'i Abdurrahman Han arasındaki ilişkiler özellikle Osmanlı İngiliz ilişkilerindeki bozulma ve değişme nedeniyle daha durağan bir seyir izlemiştir. Osmanlı Devleti bu süreçte daha ziyade bölgedeki olayları Bombay Şehbenderliği ve bölgedeki görevlileri vasıtasıyla takip etmeye çalışmış ve buradan gönderilen haberler neticesinde bölgeye yönelik çıkarım ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Buradan gönderilen bazı yazışmalarda Abdurrahman Han'dan

⁴⁶ BOA, Y..A...HUS. 393/109

⁴⁷ BOA, Y..A...HUS. 403/50

⁴⁸ "Russia and Afghanistan", *Freeman's Journal*, 26 Ekim 1901, s. 26.

⁴⁹ Özcan, *a.g.m.*, s. 88-93.

⁵⁰ BOA, Y..PRK.NMH. 1/72

halkına zulüm yapan bir hükümdar olarak bahsedildiği gibi,⁵¹ Abdurrahman Han'ın aynı zamanda Afgan halkı arasında zalim biri olarak bilindiği de vurgulanmıştır.⁵² Daha önce Şir Ali Han'a name-i hümayun gönderilirken, İngiliz gazetelerinin Osmanlı padişahının Afgan Emir'i Abdurrahman Han'a name-i hümayun ve hediyeler gönderdiği yönündeki iddiaları ise kesin bir dille yalanlanmıştır.⁵³ Yine Afganistan Emir'i Abdurrahman Han'ın Afgan tüccar ve hacılarının işlemlerini halletmesi için İstanbul'da bir memur bulundurma talebine Osmanlı Devleti tarafından cevap verileceği söylendiği halde uzun bir süre cevap verilmemiştir.⁵⁴

Yazışmalardan kötü bir izlenim çıksa bile o dönemin koşulları göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa devletleri ile olan politik ilişkilerinin bir sonucu olarak Abdurrahman Han ile böyle sınırlı bir ilişki kurması muhtemel gözükmektedir. Bununla birlikte Emir Abdurrahman Han'ın Osmanlı Devleti tarafından en ince ayrıntıları ile gözlemlendiğini ve ilişkilerin geliştirilmesi için özellikle 1895 yılından sonra daha fazla gayret gösterildiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu durumu Osmanlı Devleti görevlisi Mustafa Bey'in yazışmalarında görmek mümkündür. Mustafa Bey'e göre İngiltere, Rusya ve Felemenkler'in himayesinde birçok devlet bulunsa da diğerlerinden kuvvetçe üstün olan Afganistan Emir'i Abdurrahman Han'ın İslam açısından ittifak dairesine alınması elzemdi. Zira Abdurrahman Han İngiltere'den asker, silah ve mühimmat desteği almış ve fabrikalar inşa etmişti. Sekiz milyon nüfusu itaat altına almıştı. 150 bin civarında kabiliyetli asker meydana getirmişti. Eğer böyle devam ederse birkaç sene içinde 300 bin civarında bir askeri güce sahip olabilirdi. İngiltere hükümeti de Rusya'ya karşı Abdurrahman Han'a aylık 54 bin lira kadar maddi yardımda bulunmaktaydı. Abdurrahman Han bu yardımlara sürekli ihtiyaç duymamak için önemli ıslahatlar yapmaktaydı. Emir Abdurrahman bölge ve Hindistan için önemli bir konuma gelmişti. Tüm bu gelişmeler ışığında İngiltere'de "*Hindistan'ı Abdurrahman Han'dan başkası alamaz*" sözü söylenmeye başlanmıştı. Rusya'da ise "*Abdurrahman Han'ı alamadıkça Hindistan'dan ümidi kat' etmek lazımdır*" görüşü hakimdi.

Mustafa Bey bu noktada bir özeleştiri de yapmaktaydı. Zira Şir Ali Han döneminde Osmanlı Devleti ile Afganistan arasında kurulan iyi ilişkiler Abdurrahman Han dönemine yansımamıştı. Bu nedenle Abdurrahman Han ile ilişkiler geliştirilmeliydi. Bunun için bir adım olarak Üsküdar'da bulunan Afgan Şeyhi Mustafa Resul Efendi'nin desteği ile bir mektup yazdırılmıştı. Bu mektubun Afgan Emir'ine gönderilmesi ile ilişkilerde bir mesafe alınabileceği düşünülmekteydi.⁵⁵

Abdurrahman Han ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler Şir Ali Han dönemine göre daha zayıf kalsa da iki devlet arasındaki olumlu etkileşim devam etmiştir. Bu noktada Afgan Emir'i'nin Osmanlı Devleti'nde askeri alanda yapılan düzenlemelerden esinlenerek bir ilanname yayınlaması ve bu ilannamenin Bombay ve çevresinde Müslümanlar ve gayri müslimler arasında büyük bir etki yaratması⁵⁶ bu etkileşime güzel bir örnek oluşturmaktadır.

⁵¹ BOA, Y..A...HUS. 202/ 5

⁵² BOA, Y..A...HUS. 218/ 72

⁵³ BOA, Y..PRK.BŞK. 54/ 1

⁵⁴ BOA, Y..PRK.AZN. 20/ 2

⁵⁵ BOA, Y..PRK.AZN. 10/53

⁵⁶ BOA, Y..A...HUS. 202/ 76

Osmanlı Devleti'nde Abdurrahman Han'ı yakından takip etmiş, hatta Emir'in Londra'da kendi otobiyografisini yayınlaması ve devamında Londra'ya memurlar göndermesini merak ederek olayı araştırmaya karar vermiştir. Yapılan araştırma sonucu ise Abdurrahman Han'ın kitap bahanesiyle bazı memurlarını Londra'ya gönderdiği ama asıl amacının ise iki türlü olduğu belirlenmiştir. Birincisine göre Emir'e İngiliz hükümeti tarafından kendisine verilen paranın çoğaltılacağı sözü verilmiş ve bu doğrultuda durumu konuşmak için memurlar İngilizler ile iletişime geçmiştir. İkinci meselenin ise Asya ile ilgili olup, Osmanlı Devletini de yakından ilgilendirdiği anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'ne göre daha önce Rusya'nın İran'ı Osmanlıdan, İngiltere'nin de Afganistan'ı İran'dan soğutma politikası İngiltere ve Rusya tarafından başarı ile yürütülmüştür. Bu politikaların sonucu olarak İngilizler Afgan Emir'i Abdurrahman Han'a Rusya'nın İran'a Herat ve çevresini vadettiğini, İran Şahının da İngiltere'den bu konuda müsaade almaya geldiğini söylemiştir. Ayrıca İngilizler Emir'e Rusya'nın Osmanlı Devleti ile de görüşüğünü, Herat'ın İran'a verilmesi konusunda Osmanlı Devleti ile Rusya'nın hemfikir olduklarını, İslam halifesinin yani Osmanlı padişahının aslında diğer Müslüman devletlerin parçalanmasını istediğini iletmiştir. Bu gerçek dışı söylemlerden sonra Emir Abdurrahman Han'da duruma çok üzülerek telaşa kapılmış ve kitap bahanesiyle meselenin aslının araştırılması için hem Londra'ya hem de Petersburg'a görevli adamlarını göndermiştir.⁵⁷ Osmanlı Devleti otobiyografi olayının perde arkasını merak ettiği gibi, yayınlanan otobiyografi ile de ilgilenmiştir. Yıldız sarayı teşrifat-ı umumiye dairesi tarafından kaleme alınan bir yazıda Afgan Emir'in İngiltere'de otobiyografisinin yayınlandığı ve İngilizlerce eserin dikkate değer bulunduğu belirtilmiştir. Padişah'ta bu eserin tercüme edilmesine sıcak bakmakla birlikte neden İngilizce olarak yazıldığını da merak etmiştir. Bununla birlikte yazıdan Abdurrahman Han'ın otobiyografisini padişaha takdim etmek istediği de anlaşılmaktadır.⁵⁸ Bu noktada Osmanlı Devleti ile Afgan Emir'i Abdurrahman Han arasındaki ilişkilerin Emir'in son dönemlerinde olumlu yönde geliştiği söylenebilir.

Emir Abdurrahman Han ülke içindeki ve Hindistan'daki faaliyetleri nedeniyle başta İngiliz basını olmak üzere diğer batı basınında da kendine yer bulan bir hükümdar olmuştur. İlk tahta çıktığı dönemlerde nasıl bir yönetim göstereceği merak edilen ve Rus etkisinden kurtulup kurtulamayacağı tartışılan Emir Abdurrahman Han özellikle ülke içindeki uyguladığı politikalar nedeniyle İngiliz ve batı basınında daha güçlü bir karakter olarak anlatılmaya başlanmıştı. Bu bakımdan Afgan Emir'i hem konumu hem de kişiliği ile dikkat çekici bir hükümdardı. Hive, Buhara ve Hokand hepsi Rus egemenliğine düşmüşken, Afganistan bölgede bağımsız kalmayı başarmış Orta Asya'nın büyük hanlıklarının sonuncusu olarak dikkat çekiyordu. Afganistan ticaret açısından gelişmiş bir bölge olmasına rağmen dinlerine ve ulusal özgürlüklerine bağlı fanatik kabilelerin yaşadığı bir toprak parçasıydı. Emir ise tüm Afganistan toprakları üzerinde kendi güçlü yasaları ile ülkeyi yönetiyordu. Kendi toprakları İngiliz ve Rus İmparatorluğu'nun kaskacında olan Emir, savaş ve barış sanatlarında Avrupa'yı kopya etmeyen bir hükümdardı ve bu doğrultuda zaman zaman vatanseverlik ve dini duyguları ön plana çıkarabiliyordu. Dağıttığı bildirimlerde Afganlara inançlarını ve milletini kuşatan tehlikelere karşı uyarı veren Abdurrahman Han kafirlere karşı birleşme çağrısı yapıyor ve Rusya ile İngiltere'nin İslam'ın mirasını

⁵⁷ BOA, Y..PRK.EŞA. 37/ 36

⁵⁸ BOA, Y..PRK.TŞF. 6/26

böldüğünü düşünüyordu⁵⁹. Ayrıca daha tahta çıkmadan yaşamış olduğu 11 yıllık sürgün hayatı Emir'in çelik gibi bir iradeye sahip olmasını sağladığı gibi Emir'e doğuya özgü hükümdarların eksik olduğu olaylara geniş bir bakış açısıyla bakma yeteneğini de kazandırmıştı.⁶⁰

The Times gazetesine göre de Emir Abdurrahman Han Afganistan tarihinin önemli krallarından birisiydi ve kendisi Modern Afganistan'ın oluşmasında ve bu devletin güçlü bir monarşiye dönüşmesinde büyük katkı sağlamıştı. Onun uyguladığı demir politikası da oldukça başarılı olmuştu. Bu politika Emir Abdurrahman'ın Afganistan'ın sert ve birbiri ile uyuşmayan kabilelerini hakimiyeti altına almasında önemli bir rol oynamıştı. Kabileleri iyi bir yönetim biçimi ile yönetmeyi başaran Emir, bazen huzursuz da olsa devletin çıkarlarının İngiliz ittifakına bağlı olduğunu fark etmiş ve itiraz etmeden sonuna kadar bu ittifaka bağlı kalmıştı.⁶¹ Bu ittifaka bağlılığını göstermesi bakımından Emir'in son dönemlerinde basında İngiliz birliklerine yardım amacıyla Güney Afrika'ya 50.000 asker göndermeye istekli olduğunu belirten haberler bile yayınlanmaya başlanmıştı.⁶²

Basında Emir'in özel hayatına dair farklı bilgilerde zaman zaman yer buluyordu. Örneğin *The Telegraph* gazetesi bir sayısında Abdurrahman Han'ın iyi bir asker olmasının yanında planlı yapısına da vurgu yaparak Emir'in haftalık olağan yaşantısı hakkında bilgi vermekteydi. Abdurrahman Han bu doğrultuda olağanüstü bir durum olmadığı sürece pazartesi günlerini Herat ve Kandahar ile ilgili meselelerle geçiriyor, perşembe günlerini ise Kabil, Peşaver ve Hindistan'a ayırıyordu. Salı günleri askeri resepsiyonlara katılıyor ve askerleri ile vakit geçirip onlarla yemek yiyiyordu. Yine aynı gün eğer özel bir resepsiyon varsa oraya katılıyordu. Pazar günlerini özel işlerine ayıran Emir çarşamba ve cumartesi günlerini ise divan ve mahkeme işlerine ayırıyor, adalet dağıtıcısı olarak yargılamalara katılıyordu. Bu noktada gazeteye göre yargılamalar sonucunda karşıdaki suçlu asılıyor veya boğazı kesiliyor, ya da bu kişi suçsuz bulunup asılmaktan kurtuluyordu. Hırsızlık faaliyetlerini de sevmeyen Emir böyle işlere karışanların ise elini kestiriyordu.⁶³ Emir'in hayatına dair basında yer bulan önemli haberlerden birisi de Emir'in kendi hayatını anlatan otobiyografisini Londra'da yayınlaması olmuştu. Emir'in yayınladığı otobiyografisi hakkında değerlendirmeler kısa süre içerisinde gazete ve dergilerde kendisine yer buluyordu. Bu doğrultuda İngiliz yayın organı *The Spectator*, konu ile ilgili uzun bir haber yayınlamaktaydı. Haberde otobiyografilerin özellikle de kralların otobiyografilerinin okuyucu tarafından çok fazla ilgi gördüğü belirtiliyor ancak Abdurrahman Han'ın otobiyografisinin içeriği bakımından okuyucunun isteklerini karşılayamadığı vurgulanıyordu. Abdurrahman Han'ın kendi içsel düşüncelerine otobiyografisinde fazla yer vermemesi bu duruma örnek olarak gösterilmekteydi. Emir'in İngiltere ve Rusya hakkında benzetmeler kullanarak bu devletlerin Afganistan'ı ilk fırsatta parçalamak istemeleri yönündeki söylemlerinin en açık ifadeler olduğunu ifade eden *The Spectator*, aynı zamanda Emir'in çok güçlü bir karakter olduğunu ve Hindistan'da da Müslüman bir prens olarak Rusya ile İngiltere arasında önemli bir pozisyonda bulunduğunu belirtiyordu.⁶⁴

⁵⁹"The Afgham Amir", *Qakleigh Leader*, 26 Aralık 1891, s. 2.

⁶⁰"Oriental Monarchs", *Ballarat Star*, 13 Şubat 1902, s. 4.

⁶¹"The Death Of Abdurrahman Khan, The Ameer", *The Times*, 8 Ekim 1901, s. 7.

⁶²"Support From The Ameer", *The Brisbane Courier*, 8 Mart 1900, s. 5.

⁶³"The Ameer Abdurrahman", *The Telegraph*, 16 Temmuz 1887, s. 9.

⁶⁴"Abdurrahman Khan On Himself", *The Spectator*, Vol.85, 29 Eylül 1900, s. 401.

Emir Abdurrahman Han giriştiği siyasi faaliyetler ve Afganistan içinde kabilelere karşı uyguladığı politikalar nedeniyle kendisine bir hayli düşman da edildiğinden İngiliz basınında ve diğer batı basınında zaman zaman Emir Abdurrahman Han'ın öldüğüne veya suikast girişimine uğradığına dair haberlerde yer bulmaktaydı. Ancak bunların birçoğunun gerçeği yansıtmadığı görülüyordu. Bu doğrultuda *No Vosti* isimli Rus gazetesine dayandırılan bir haberde 1885 yılında Emir Abdurrahman Han'ın ailesinin bazı üyeleri tarafından acımasızca öldürüldüğü ancak haberin doğruluğunun henüz teyit edilmediği belirtiliyordu.⁶⁵ Bir diğer haberde 1890 yılında Afganistan'da büyük bir isyanın patlak verdiği, Emir Abdurrahman'ın maiyetinin bir kısmı ile birlikte öldürüldüğü ve onun destekçilerinin birçoğunun Buhara ve İran'a kaçtığı ifade ediliyordu. Gazete 1888 yılındaki başarısız isyan girişimden sonra Semerkant'ta Rus korumasında olan İshak Han'ın tahtta hak ispat ettiğini ve kısa süre sonra sınırdan Afganistan'a bir saldırı yapmaya hazırlandığını da belirtiyordu.⁶⁶ 1894 yılında Emir'in hastalığının nüksetmesi üzerine de basında benzer söylemler kendisine yer buluyor ve Emir'in ölümü halinde kuzeni İshak Han'ın Rusya'nın desteğini alarak Afganistan tahtında hak iddia edeceği vurgulanıyordu.⁶⁷

1894 yılında Emir Abdurrahman Han'ın hastalığına dair daha geniş açıklama ve değerlendirme içeren haberleri görmekte mümkündür. *The Spectator* buna yönelik haberinde Emir'in henüz ölüp ölmediğinin belli olmadığını ancak gut hastalığı nedeniyle çok hasta olduğunu okuyucuları ile paylaşıyordu. Haberde Emir Abdurrahman Han otokrat bir yönetici olarak görülüyor ve bir otokrat için iktidarını birine devretmenin en zor şeylerden biri olduğu vurgulanıyordu. Emir Abdurrahman'ın hayatında hiçbir zaman tam olarak güvenebileceği biri olmadığına dikkat çekilerek oğlu Habibullah Han'ın da asker karakterine rağmen hükümdarlık konusunda yetkin olmadığı belirtiliyordu. Habibullah Han'ın Afgan kabileleri tarafından benimsenip benimsenmeyeceğinin belli olmadığını ifade edildiği yazıda Abdurrahman Han'ın saltanatının sona ermesi durumunda ise İngiltere'nin Hindistan hükümetinin ciddi bir sorunla karşı karşıya kalabileceği söylenmekteydi.⁶⁸

Emir Abdurrahman Han'ın son dönemlerinin gerçekten sağlığı yönünden sıkıntılı geçtiğini söylemek mümkündür. 1899 yılına gelindiğinde Kabil'de bir Afgan tarafından suikast girişimine uğrayan Emir, tabancanın mermisinin hedeften sapması sonucu kurtulmuş ve mermi yanında oturan bir Afgan generalinin oturduğu yere isabet etmişti. Saldırgan ise kaçtığı Rusya topraklarında yakalanmıştı.⁶⁹ Kendisine yönelik suikast girişimlerinden kurtulan Emir Abdurrahman Han uzun zamandır mücadele ettiği gut hastalığından ise kurtulamamıştır. Ömrünün son dönemlerinde iyice artan hastalığı sebebi ile yürüyemez hale gelen ve işlerinin bir kısmını oğlu Serdar Habibullah Han'a devreden Emir Abdurrahman Han 1901 yılının ekim ayında hayata gözlerini yummuştur.⁷⁰

⁶⁵“Rumored Murder Of The Ameer Abdurrahman: Report Not Confirmed”, *Geelong Advertiser*, 8 Haziran 1885, s. 2. Ayrıca bkz. “ Later Telegrams: Murder Of Abdurrahman, Ameer Of Afghanistan”, *Daily Telegraph* , 8 Haziran 1885, s. 2.

⁶⁶“Disorder in Afghanistan: The Ameer Reported Killed”, *Evening News*, 19 Mart 1890, s. 4.

⁶⁷“ The Ameer Of Afghanistan”, *National Advocate*, 23 Ekim 1894, s. 2.

⁶⁸“ The News From Afghanistan”, *The Spectator* , Vol.73, 20 Ekim 1894, s. 515-516.

⁶⁹ “ The Ameer Of Afghanistan”, *Crookwell Gazette* , 21 Nisan 1899, s. 4.

⁷⁰ Yazıcı, *a.g.e.*, s. 164.

Sonuç

Tarih boyunca birçok medeniyet için önemli bir yerleşim yeri olan Afganistan özellikle 19. yüzyılla birlikte İngiltere ve Rusya'nın çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu noktada Afgan kralları buldukları topraklarda İngiliz ve Rusların desteklerini aldıkları gibi onların baskısı altında halklarını yönetmekten de kurtulamamışlardır. Bu baskı bazen ülke içinde işgallere dönüşmüştür. 1878 yılında İngiliz-Afgan savaşı ve sonrasında Şir Ali Han'ın tahtı bırakmak zorunda kalması ile İngilizlerin desteğini alan Emir Abdurrahman Han Afgan tahtına oturmuştur. Emir Abdurrahman Han tahta çıktığı andan itibaren ülkesi için İngiltere ve Rusya'yı tehdit olarak görmesine rağmen her iki devletten de destek almayı sürdürmüştür. Fakat o aldığı destekler ile ülkesini güçlendirmek ve Modern Afganistan'ı kurarak tamamen bağımsız bir ülke meydana getirmeyi amaç edinmiştir. Bu yolda ülke içinde birliği sağlamak için sert politikalarını kararlılıkla sürdürmüştür. Yine İngiltere ve Rusya ile ilişkilerini belirli bir dengede tutmaya çalışmıştır. Halifelik makamı sayesinde Hindistan ve çevresindeki Müslümanların üzerinde belirgin bir saygınlık kazanan Osmanlı padişahı da bölgedeki gelişmeleri, değişen güç dengelerini yakından takip etmiştir. İngiltere ve Rusya'nın kısıcında modern bir Afganistan meydana getirmek isteyen Emir Abdurrahman Han'ın siyasi faaliyet ve politikaları bu bakımdan Osmanlı devlet yönetimi ve batı basını tarafından dikkatle takip edilmiştir.

Batı basını ve özellikle İngiliz basınının Emir Abdurrahman Han'ın ilk tahta geçiş sürecinde ciddi anlamda endişeleri olduğu ve Abdurrahman Han'ın Rus etkisinden kurtulup kurtulamayacağını uzun uzun tartışmaya açtıkları görülmektedir. Bu anlamda Abdurrahman Han'a yapılan maddi yardımların boşa gidebileceği korkusu hakimdir. Afgan sınırındaki Rus ilerlemesi karşısında ve ülkedeki kabileleri hakimiyet altına almada dirayetli bir hükümdar profili çizen Abdurrahman Han, batı basınında sonradan güçlü bir karakter ve kudretli bir hükümdar olarak anlatılmaya başlanacaktır. Özellikle ülke içindeki ayaklanma ve isyanları bastırma sürecinde uyguladığı sert yöntemler zaman zaman Arminius Vambery başta olmak üzere önemli bölge uzmanlarının tepkisini çekse de kendisi başarılı bir otokrat yönetici olarak anılmayı sürdürmüştür. Çelik gibi bir iradeye sahip olduğu vurgulanan Abdurrahman Han'ın özel hayatına dair detaylar ve Londra'da bastırıldığı otobiyografisi de basının fazlasıyla ilgisini çekmiş ve kendisi basında adından sıkça bahsedilen bir hükümdar olmuştur.

Osmanlı devlet yönetiminin Emir Abdurrahman Han'a bakışı da bölge siyaseti ile yakından ilgili olduğundan değişkenlik göstermektedir. Osmanlı Devleti Afgan Emir'i ile ilgili gelişmeleri genellikle Bombay şehbenderliği ve batı basınından takip etmiştir. Abdurrahman Han ülke içinde isyanları bastırmada uyguladığı yöntemler nedeniyle Osmanlı devlet görevlileri tarafından yazışmalarda zaman zaman halkına zulmeden bir hükümdar olarak anlatılmış ve kendisi ile Şir Ali Han dönemine göre daha kısıtlı ilişkiler kurulmuştur. Elbette Osmanlı Devleti'nin Abdurrahman Han'a karşı mesafeli durmasında temel etken İngiltere ile olan ilişkilerin bir sonucudur. İngilizler Hindistan'daki Müslümanlar nedeni ile basın yoluyla Abdurrahman Han ve Osmanlı padişahı II. Abdülhamid'in işbirliği yaparak Hindistan'daki Müslümanları ayaklandırmaya çalışacakları yönünde sürekli olarak haberler çıkarmışlardır. Bu propaganda karşısında Osmanlı Devleti ittifaklık haberlerini yalanlama yoluna gitmiştir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti Emir Abdurrahman Han'ı Orta Asya'daki en güçlü hükümdarlardan biri olarak gördüğünden bölgedeki İslam birliği için özellikle 1895 yılından itibaren Emir ile yakınlaşma yolunda girişimlerde bulunmuştur. Yine Osmanlı Devleti 1901

ylında Emir Abdurrahman ölene kadar kendisinin faaliyetlerini yakından takip etmeye devam etmiştir.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (BOA.HR. SYS.) 5/4
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrak Kamil Paşa Evrakı (BOA Y..EE..KP..) 1/ 96
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (BOA, Y..PRK.AZN.) 10/ 53
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (BOA, Y..PRK.AZN.) 11/ 15
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (BOA, Y..PRK.AZN.) 20/ 2
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik (BOA, Y..PRK.EŞA.) 37/ 36
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (BOA Y..PRK.HR..) 8/ 16
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Hariciye Nezareti Maruzatı (BOA Y..PRK.HR..) 8/ 29
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (BOA, Y..PRK.BŞK.) 18/ 8
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti (BOA, Y..PRK.BŞK.) 54/1
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Name-i Hümayun Evrakı (BOA, Y..PRK.NMH.) 1/72
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Posta ve Telgraf Nezareti Maruzatı (BOA, Y..PRK.PT..) 4/ 4
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (BOA, Y..PRK.TKM.) 26/7
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği (BOA, Y..PRK.TKM.) 39/75
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi (BOA, Y..PRK.TŞF.) 6/26
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA, Y..A...HUS.) 202/ 5
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA, Y..A...HUS.) 202/ 76
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA, Y..A...HUS.) 218/ 72
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA, Y..A...HUS.) 393/ 109
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (BOA, Y..A...HUS.) 403/50

II. Süreli Yayınlar

- "Abdurrahman Khan", *The Times*, 30 Ağustos 1880, s. 10.
- "Abdurrahman Khan On Himself", *The Spectator*, Vol. 85, 29 Eylül 1900, s. 401.
- "Affairs in Afghanistan: Defeat Of İshak Khan", *Argus*, 8 Ekim 1888, s. 9.
- "Afghanistan", *The Times*, 7 Ağustos 1880, s. 6.
- "Afghanistan", *The Times*, 13 Ağustos 1887, s. 5.
- "Ameer Of Afghanistan İll: Reported That He İs Not Expected To Live Very Long", *The New York Times*, 9 Ocak 1899, s. 7.
- "An Expert on the Uzbeks: Vambery Explains Rising Against the Afghans", *The New York Times*, 26 Eylül 1892, s. 3.
- "Ayoob Khan's Surrender", *Geelong Advertiser*, 30 Aralık 1897, s. 4.
- "Britain's Last Ally", *The Capricornian*, 11 Aralık 1886, s. 15.
- "Disorder in Afghanistan: The Ameer Reported Killed", *Evening News*, 19 Mart 1890, s. 4.
- "Fighting in the Orient: Partisans of Ayoob Khan Raise Their Chief's Colors", *The New York Times*, 4 Temmuz 1886, s. 8.
- "İshak Khan's Revolt", *The New York Times*, 14 Eylül 1888, s. 4.
- "Later Telegrams: Murder Of Abdurrahman, Ameer Of Afghanistan", *Daily Telegraph*, 8 Haziran 1885, s. 2.
- "Oriental Monarchs", *Ballarat Star*, 13 Şubat 1902, s. 4.
- "Revenge Of The Sultan: Rising İn İndia Attributed To The İntrigue Of The Turk", *The New York Times*, 15 Ağustos 1897, s. 5.
- "Rumored Murder Of The Ameer Abdurrahman: Report Not Confirmed", *Geelong Advertiser*, 8 Haziran 1885, s. 2.
- "Russia and Afghanistan", *The Times*, 28 Şubat 1885, s. 7.
- "Russia and Afghanistan", *The Times*, 2 Şubat 1899, s. 3.
- "Russia and Afghanistan", *Freeman's Journal*, 26 Ekim 1901, s. 26.
- "Support From The Ameer", *The Brisbane Courier*, 8 Mart 1900, s. 5.
- "The Afgham Amir", *Qakleigh Leader*, 26 Aralık 1891, s. 2.
- "The Ameer Abdurrahman", *The Telegraph*, 16 Temmuz 1887, s. 9.
- "The Ameer Abdurrahman's Visit To The Russian", *The Times*, 26 Mayıs 1885, s. 3.
- "The Ameer Of Afghanistan", *National Advocate*, 23 Ekim 1894, s. 2.
- "The Ameer Of Afghanistan", *Crookwell Gazette*, 21 Nisan 1899, s. 4.
- "The Death Of Abdurrahman Khan, The Ameer", *The Times*, 8 Ekim 1901, s. 7.
- "The New Ameer Unpopular: Reports Of Plots Against His Life Quetta Not To Be Abandoned", *The New York Times*, 28 Haziran 1881, s.1.
- "The News From Afghanistan", *The Spectator*, Vol.73, 20 Ekim 1894, s. 515-516.
- "The Settlement of Afghanistan", *The Times*, 5 Temmuz 1880, s. 4.
- "Topics of The Day.: Abdurrahman Han", *The Spectator*, Vol.53, 24 Temmuz 1880, s. 932.

“Untitled İtem (Telegrams Continue to Arrive From India Stating that Abdurrahman Khan...)”,Vol.60, *The Spectator* , 9 Nisan 1887, s. 483.

III. Araştırma ve İncelemeler

Çelikkilek, Abdul Metin. *Afganistan'da Modernleşme Çabaları (1834-1919)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik 2016.

Hamşioğlu, Oğuz. *Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Kundakçı, Sibel Kavaklı – Hamşioğlu, Oğuz. “Demir Emir Abdurrahman Dönemi ve Modern Afgan Devleti'nin Doğuşu (1880-1901)”, *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi (ASOBİD)*, Cilt 2, Sayı 3, 2018.

Özcan, Azmi. “II. Abdülhamid Döneminde Afganistan ile İlişkiler ve İngiltere”, *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, İstanbul 2002.

Özmen, Süleyman. “Bir Afgan Aydını Olan Mahmud Tarzi Han'ın Türk-Afgan İlişkilerine Etkileri”, *Route Educational and Social Science Journal*, Cilt 4 (7) Aralık 2017.

Temizyürek, Fahri – Barın, Erol - Ustabulut, Mete Yusuf. “Afganistan'ın Dil Politikası ve Afganistan'da Türkçe Eğitimi Tarihi”, *Türkbilig*, 32, 2016.

Yazıcı, Orhan. *Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922*, Malatya 2011.

-----, Orhan. “Gılcayların Menşei”, *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt:IV, Sayı: 1, Elazığ 2006.

-----, Orhan. “Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, *History Studies*, Cilt 2/1, 2010.

-----, Orhan. “Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları”, *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, Cilt: VII, Sayı:1, Elazığ 2010.

-----, Orhan. “Hazaraların Menşei ile ilgili Yeni Bir Görüş” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Cilt 16, 2011.